

կուսի՝ աղիւսանման. (տես «Յուդակ», Տխտ. Ա. 3—4) — Մնշուշտ բարբոթի տեղ՝ «գրչագիր» բացատրութիւնը կը գործածէ ժե դարուն Միւսանողաց կարգէն Միխիթար Ապարանցի, խօսելով Ս. Գրոց այլիւայլ մասանց վրայ՝ թէ կը գրտուին «ի մագաղաթ եւ ի թուրք, եւ ի մօտէիք եւ քրէիք» են. յատկապէս Սաղոմոսաց համար ալ գրելով՝ «Ոչ է միայն ամենայն Սաղմոսարան, որպէս յայտ է յերթմօտէիք եւ ի քրէիքէն եւ յայլ միջակն», (Հմմտ. Հ. 442. Բառգ.) Կը յիշուի Վարդգանայ պատմութեան Վենետիկի Միխիթարեանց օրինակին յիշատակարանն, ուր գրիւն կը նշանակէ թէ «Ես Ղազար արեղայս Բուր գրեցի մինչեւ ի հոս. Նօր (այնուհետեւ) ուսայ՝ Նօր գրեցի՝, Հոս կը վկայուի նաեւ թէ յաճախ, ինչպէս արդէն ծանօթ ալ է, երբ գործածութեան մէջ ալ էին, գրիւնները տակաւին հին տառաձեւերը կը գործածէին՝ նոյնը ընդունած ըլլալով լաւ գրել՝ ըստ «արուեստի գրչութեան»։ Սրդէն՝ բացառութիւնները չհաշուելով՝ գիրը մ'օրինակելու գիւրտն չէր ձեռնարկեր մէկն, առանց իւր գրչութեան վայելչութեան վրայ համոզուած ըլլալու եւ կամ գոնէ ներողութիւն ինդրելու իւր գրչութեան «խաղաղութեան», համար։ Յիշատակարանաց մէջ յաճախ կը հանդիպինք այսպիսի խօսքերու. եւ քիչ չեն այն դէպքերն ալ որ գրիւք ներողութիւն կը ինդրեն իրենց օրինակութեան գրին նուազ կատարեալ ըլլալուն՝ արդարացնելով իրենց վրիճըք անով թէ «առօքն գիրն» էր կամ առաջին գիրը զոր օրինակել համարմաւ կած էին, են։² Եւ այս «առաջին» շատ անգամ

կանոնաւոր ու մաքուր գրչութեամբ են, որ նշանակ է այն դարերու գրչութեան արուեստի ուսման տարուած ինքանց։ — Կը թողուիք այս կարգի ուրիշ բազմաթիւ յիշատակութիւնքն յառաջ բերել։ Կը բաւէ մեր վիթմանին համար՝ համոզուիլ որ այս անունակոյնութիւնք, նաեւ անոնք որ նոր կ'երեւան, այսպէս «գլխագիր» են, բաւական հեռութիւն ունին, գոնէ քանի մը դարու։

Անելի դժուար է այս անունակոյնութեանց շատերուն ճիշդ պատմաւոր գտնել գոհացուցիչ կերպով։ Ինչու՞ օրինակի համար՝ «Նօր» կը կոչենք այս գիրը։ Բառին ծագումն յայտնի է. առնուած է լատին notarius բառէն՝ կամ ուղղակի կամ միջնորդութեամբ յետին րիւզանդեանն vnotarius բառին, զոր ցայսօր ալ կը գործածենք՝ «Նօրաբ» են։³ Անշուշտ կրնայ ըստ այսմ ըսուիլ՝ թէ «Նօր» է գիր մանր՝ իբր նօր, կամ սեպհական նօսարաց եւ երագագիր դպրաց՝ որ ի յետին դարս հնարեցան, զինի բոլոր կոչեցեալ գրչի նշանակելով զինի երկաթագիր ասացեալ հին նշանագրաց. (Հ. 442. Բառ.) Սակայն բուն ինչպիսին ատով մեխուած չըլլար. ինչու՞ նոստարի կամ դպրի գիր պիտի կոչուէր ճիշդ այս գիրը եւ ոչ ուրիշ մը. օրինակի աղագուս մեր «բոլորգիր» կոչածն, որ համեմատութեամբ հնագոյնին՝ նոյնպիսի աւելի դիւրագիծ էր եւ «երագագիր» յարմար, որ չափ «նոստր» համեմատութեամբ բոլորգրի. եւ

ինչորք կ'ընէ՝ «Ու քիտիւն չգրուիւն, ալ միայն ցանկեղ հագեցեալ տառի, աղաւթ անմաղաթ քնել խալուրութեան եւ սղաւնացս որ ի սոյն էր են» («Յուդակ» էջ 638) եւ նմաններ. (տես անդ՝ էջ 260, 732 են.) — Միեւնոյն գրչի պղնձայլ գրչութիւնքն իբրտու համեմատելով՝ գրչութեան արուեստի ալ հեռակէտ կարգացում եւ կատարելութիւն կը տեսնուի։ Այս կարգի օրինակներ քիչ շատ անգամ հաւաքման մէջ կը գտնուին. (Հմմտ. «Յուդակ» էջ 318)։

1 Հմմտ. ի միջի այլոց՝ «Ալ եւ նորդեցու Շաբալնոց ի վերի Կաթանկեր, ի թիւ ՈւՂՁ. (— 1647) ամի, իսլիմ իս պարթեւս, իւրեքիւն է ինքնութիւն են» («Յուդակ» էջ 497) եւ նմաններ։ — Ռամբօրէն բացատրութեան եւ անդիւստի գլխագրի, քիտորդի նօսագրի տես։ Սովորական եղած է Շաբալն կամ ըստ այլոց՝ Շաբալնի իբր համազոր եւրոպական (seritute) eouratelle 2 Հայկ. Բառ. ի միջի այլոց աս վկայութիւնը կը բերէ՝ «Եստորն» նշանաւ լինի, որ ի թիւթի գլան ինչ նշանակէ (Մարթիւն) «Քչ. որ առան նօսարութիւն կամ որոտըութիւն, քիտորդութիւն ի բաց առեցն» (Վարդան. Պատմ.) եւ զարմեալ նօսաբն եւ նօսրել բայեր վնտած անկէ՝ Արտաբեցու գիրք ի համարս Հայոց ի թիւ իս ՈւՂՁ. (— 1608, Յիշատակարանի մը քաղցիւն) եւ «Ընթերցեալ տեսցս անմաղաթիս արեքիւն» Մեծեղեցի ի խօսքերէն ժե գրարուն։ — Հմմտ. Կիւմն Նօրաբ քիտի կարգաց եւ հրամանատարութեան սուրբ ասպետը» («Յուդակ» էջ 87) եւ նմաններ։

կը կոչէ։ Յել-էլ-Մամրույի հաշուարար աղիւսակաց մասին տես «Հանդէս» 1894, էջ 262—5։

1 Յես Հ. 442. Բառ. («Նօր») Վենետիկ մատարաց մատարի ցուցակի մը համեմատ Վարդանայ պատմութեան Դ. օրինակի յիշատակարանն միայն կրնայ կոչուս առանաւ ըլլալ. վասն զի այս օրինակն էր Կիւսէ բոլոր եւ միւս կեւը նօսր գրուած է։ Օրինակ Ա. եւ Բ. (վերինն 2702 — 1807 թուին) որ նոյն բաց տպագրութեան գործածուած են (այլ. Վ. 126. 1862, Եւ Բ. էջ 41) միայն բոլորգրի են, ինչպէս նաեւ Օրինակ Ե., մինչ Օր. գրիւն նօսր է. Հրատարակից Գ—Ե օրինակները «նօր» գագաթաբն կ'անուանեն։

2 Այսպէս ի միջի այլոց՝ Ռթ. (— 1560) թուին Սերուկէնց դիւն Շաբալնոց մը գրչի Յովհաննէս կը գրէ՝ «Որք հանդիպիք ամա տեսութեան կամ ուրիշակ դիւնով, ո՛վ եղաւք, մի մեղադրէք, զի այս է մեր կարիք, զի յառաջին ինչ երբ են» («Յուդակ» էջ 453.) յարմարութեան համար (— 1502) նշանակ Շաբալնոց մը գրելով Յովհան արեղայ կը ինդրէ թէ «նոյնը թեման եւ սղաւնացս անմաղաթի լեւրու» զի «առաջին շաբալնոց այս է քր գրեցին» («Յուդակ» էջ 539) քանի անապատի մէջ 211. (— 1278) թուին գիրք մ'օրինակելով Յովհ. կրօնաւոր նոյն

մի թէ դպիրք ու նոտարք չէին գործածեր ըստ ըրոր՝ նոտրի ընդհանրանալէն յառաջ, — Ընդհանրապէս խօսելով՝ այս կարգի անուանակոչութիւնաց բուն ծագումը գոմարք է որոշել ու մեկնել՝ ամէն տարակուսանքէ ալ զերծ գրտնութիւնէ։ Ամենէն մի թիւն է «Բուրգիր, բարոք» այնպիսի տառաձեւերու յատկացում, որ «բարոք» կամ կրոր չեն յատկապէս, այլ անկրեւաւոր, եւ որ միւս ամէն անուններէն աւելի անյատուկն եւ անյարմարն է։ Այս անուանակոչութիւնը թէեւ «հին» յամենայն դէպս առեղծուած կը մնայ մեզի։

Գալով «Երկու-կէր» անուան ջանացումս եւ մեկնութիւն մը տալ։ Ահա յիշած գարամեանցի մեկնութիւնը թէ երկու-յոթնէրէ գրուելուն՝ այսպէս անուանակոչումն ըլլայ, պէտք չէ բառացի առնուել, որ ստուգիւ առեղծուած կ'ըլլար։ Իւր միտքն է անշուշտ բսել թէ երկու-կէր — գրելը ստուած ըլլայ առիթ այս անուան։ Ի Տարիկէ ուրիշ ինչորք է թէ այս անկնութիւնը ճիշդ է թէ ոչ։ Գոնէ տարակուսակն է մեկնութեան իւր Տիմէ ասուած իրողութիւնը։ Երկու-կէր, կամ աւելի ճիշդ խօսելով՝ երեք, ծանօթ էր՝ ինչպէս ամէն ազգաց՝ նոյնպէս Հայոց ալ։ Ասով կը «գրելին» (քանդակելին) արձանագրութիւնը. ասով կը գրելին ստուգիւ՝ մոմէ ենթակայի վրայ կամ «տիփ-տիքին», նոյն գործերով հարկելով գրուած մամը՝ նոր գրելու համար։ Այս կ'անարկէ օրինակի համար Ս. Խորենացիի վանայ բերդին համար գրելով (Ա, ԺԳ) թէ Համիրամ՝ «գամենայն երեսն քարին իւր երեսն ըստ հաշուում իւր» եւ նա ինչոց, եւն տոսպնէն բնեւադիրքն յիշատակելով։ Սակայն այս երկաթի «գործը» բուն «գրել» հետ չիօթել էր՝ եթէ ասոր համար «Երկու-կէր» կոչուէին միանաւ գիրք գրելու տառաձեւերը, եւ եթէ այն գրուելուս գործին՝ որով գարեւթ ի վեր կը գրէին մագաղաթին վրայ մասնաւոր, երկու համարութեւր, մինչդեռ իրականութեան մէջ՝ ինչպէս մերձակայ բոլոր ազգացն՝ նոյնպէս մերն առհասարակ եղիքն էր պարզապէս։ Վերջունիք որ յետագայք մասամբ կրնային այսպիսի շփոթութիւն մընել, եւ երբ օրինակի համար կ'ընթեռնուին՝ «գրել երեսն երկու-կէր», կարծէին թէ նոյն ըլլայ ասոր հետ այն թէ «ցուցանէին զքարտէսն պակասաւ եւ զերկու մանաւալն» եւն,¹ եւ նման խօսքերու։ Ծանօթ է նոյնպէս որ

«գրել» եւ «գրիչ» երկու իմաստն ալ ունին հայերէնին մէջ, եւ նաեւ մասնագիրք եւ թարգմանք մտադիր եղած են յաճախ ճշգրելու եւ թիւրիմացութեան առիթ չտալու. այսպէս երբ կորեւն կը խօսի «Էրես Գրէ» գրելու մասին, կամ թարգման մը (Ասդ. Ես.)՝ «Էրես Գրէ», եւ նոյն իսկ դարեր ետքը Սիմէոն կրօնաւորի թղթաւորութեան Պրոկոպէ Շարկապազ մէջ՝ թէ «Պատճառ գծի գրոյ» գրողն. եւ պատճառակից բնէն եղիքն. «(յուսերենն է *καλαμοσ*)» Վրսեղե զարմանալ որ այսպիսի գաղափարի շփոթութիւն մը կարելի էր ունեն թու. եւ նոր հեղինակաց թու ալ չեն պակսիր հնոց բացատրութիւնքը լաւ չհասկնալէն ծագած թիւր գաղափարներ. օրինակի համար երբ ինքնինքնան բուզանգայ եւ Օրպիւնանի յիշած «Վերա-կէր մասունք», բառէն գրի տեսակ մը հետեցուցած էր՝ գէթ փորագրութեան տարբեր կերպէն այսպէս կոչուած,² մինչդեռ Իրանեան իրաց համացելը մ'անծանօթ չէ որ խօսքն է Վրապից արքային կնքոյն վրայ, եւ Վարապէ իր Իրանեան արքայից կնքանշանը։ Այսպէս նաեւ շփոթութիւն մըն է նորոց հին մասնագրաց խօսքերէն հետեցընելը թէ Հայք գրի գիւտէն յառաջ Պարսից եւ Բաւնաց «Էրվ վարէին», իւր թէ հայերէն լեզուն այն տառերով կը գրէին. մինչդեռ «գիր» այս տեղերը կը նշանակէր պարսկերէն կամ լեզու նոյն կզգաց. ինչգիր մ'որուն վրայ

1 Հմմտ. Հ. Ղուկաս Ա. ինքնինքն, «Հնախօսութիւն» հին, Վենետ. 1835, Հար. Ի, էջ 79. «Վերա-կէր» Երեստիկ ուրեք առ մասնագիրք մը վան Շարկապազից թագաւորի՝ Գրեպ ունել ի վերայ մասունքի տպին գրով. զոր օրինակ տեսնել Ստեփաննոս Օրպիւնան «Վերա-կէր» Երեստիկ Խորենացի։ Որպէս եւ առ Բուզանգայ Գ, 53 յիշատակի նոյնպէս ի վերայ մասունքի։ Յորձ հաւանեալ կարծիքն ոչ սակ տարբերութեան ձեւայն այսպէս անուանեալք. քան թէ սակ տարբերութեան փորագրութեան ի վերայ մասունքի կամ ի խոր կամ յաւել ի բարձր, — Նախ այստեղից Հայոց գրին վրայ խօսք չկայ, եւ երկորդ՝ կնքն եւ կնքարդի կամ նիւրի յիշատակութիւն կ'ըլլայ։ Հնոց անաւոր չէին կնքներ եւ մասնաւորներ նաեւ առանց որեւէ գրութեան, բայց յատկանիշ քանդակով մը. Ի. Գարս. Հայոց կրօնական պատմութեան ժամանակ օրինակի համար՝ ասորական եղած կ'երեւայ մասնաւոր խաչքանդակ, երկայն կ'աւելուի (առ. Փարս.)՝ «Գիր զմատենին գրած իսկ քո ի մատեն արդար թողունք յերեւալութիւն» ուրիշ օրինակներ հնոց Պարսից եւ այլոց կնքը եւ մասնաւորներ։

2 Հմմտ. ի վրի թագաւորն ուղղ. Ս. Խոր. Ա. Գ (այս. Վենետ. 1843, էջ 7) «Գրեմք Կատարին եւ Բիւլնք ըստ պատմութեանցն, եւ Գր Պարսիկ եւ Բաւնաց, որովք այժմ գրիչն եւ գրաւագ եւ եւ իրաւաւորութեան տառնաւորութեանցն եւ հանուր հակառակութեանց եւ պաշտօն այժմ առ մէջ գտանին անբաւ. զորչաց մասունքը, մանաւանդ որ ի սոյնակայն արատութեանցն պայտաւարութիւնը» եւն։ — Երբ Հայոց աշխարհն երկու մեծ

1 Հմմտ. Յոր. Ժ. 24 Երեմ. Ժ. 1 եւ Եւ. 1

2 Հմմտ. Գ. Մով. Գ. 16 Եւ. Եւ. 1

անդադար չէ երկար խոսիլ: — Սակայն այս ամենն ընդունելով՝ հանդերձ՝ գոժաւար է այսպիսի շփոթութիւնն մը համարիլ պատճառաւ ճազման: «Իրիւթ-ֆէր», անուանադնութեան ըստ այն շփոթութիւնը մասամբ միայն կարելի էր, եւ հնոցէն կրնար անձանօթ ըլլալ՝ «գրեւե» բառին բազմազան կիրարկութիւնքն եւ իմաստները, այն հնոց՝ որոնք մինչեւ անգամ՝ «քրեւ-զարթեր» կրելային ըսել, (հմմտ. Ռսէ. Պաւլ. Լատ. Բ, 467) եւ այլուն: Եւ արդեամբք ինչպէս կարելի էր շփոթել «գրոցն» աւ «գրեւե» երբ՝ օրինակի համար՝ կը կարդային թէ՛ «գրեւց իրւոց տերութեւ եւ օրհմանէն» (Գ. Թագ. Զ, 29) կամ՝ «Անցեց երկուս իսրայէլ» (Եւլ. Իւ, 9) եւ անթիւ նմաններ ու փոխաբերականք: Ինչ ուրիշ գաղափար կրնային ունենալ, երբ օրինակի համար Մ. Խորհրդացւոյ բով Տորթը մտնան կը կարդային (Բ, Ը)՝ «Բուռն հարկանել գործաւար վիճակը ձեռքը, ուր ոչ գոյր գեղութիւն, եւ ձեղքել ըստ կամայ մեծ եւ փոքր, եւ բերել ըլլեցեամբ եւ կազմել որպէս առիտանկա, եւ իշէլ նշնդէն ըլլեցեամբ իւրովք որքն-ի եւ այլ այլապիտան: — Ա՛րեւ յապէս անխաբիւրէ կը որ ոմանց սխալ գաղափարաւն յառաջ գար անուանակոչութիւն մ'այն տառաձեւերով՝ որ դարեւրով՝ (մինչեւ Ժ. Գ դար անգամ)՝ գործածութեան մեջ էին. եւ ամենեւնի ծննդով էր թէ ինչ գրչով կը գրուէին այն տառերով:

Աւելի լաւ եւ ճշմարտանման կ'երեւայ
դրիշ մեկնութիւն մը, թէեւ այս ալ բոլորովին
զերեւ չբլլայ տարակուսէ: Ինքնինձեան այսպէս
կը գրէ.¹ «Երէն-ի-է... Պատճառն այսպէս կո-
չելոյն ոմանք Համարին ոչ սակա երկաթի գրաւս
գտելոյն ի վերայ մագաղաթին թղթոյն, այլ
սակա ինչ-որ»² զոր գործիքն յայնժամ ի խոկի
երէնոյն»³ Այս կարծիքը նախընթացեան աւելի

պետութեան գործընտանութեան ներքեւ եւ սեպհական գաղութներէ ալ զարդ էր, բնական եւ որ զաշնագրէր, աբուրաքան զճիւղ, Հոգեւոր մէկ վերապաշտ գրուէ թիւիւր, զատաստանանք, թիւիւր պարզագոյն իշխանութեանց հետ եւ Յունաց եւ Պարսից լեւուդի էր զով իւր արդեւեւ իւրաքանչիւրը բաժնին մէջ Եւթի «Բարսանեան», թալան, լեւան կարտու թիւիւր, զոր այն լավ էր յեղծելու որ մասնակցի նման. Եւ ամաշխուհի սարգնեանց մէկ է հասնաւ Մեթրոպոլս, Մեւալ Վըլլար «պա» անքան զոր ցայ մասնակցի՝ Նայրիի գրուած կարծել «Գրուած եւ Յունաց առաքել»

1 "Հնախոսակցիւնն, Եւն, Գ, 77:

3 Հ. Գարեգին Ա. երկու մեկնութիւնքն ալ կ'ըն-
դունի գրեւով («Հայկական Հին Գաղութեան Պատմ.»,
Վենետ. 1886, էջ 56) «Այս գրեթէն երկամտադիր ըսուե-

կուռած ունի գոնե յայնմ՝ որ արգելափակ էլայոց քով ալ գործանուած թանաքի գլխաւոր տարրներէն էր արընտալը, ինչպէս թացոյցայտ ալ կը վկայէ վրթանէս ֆերթող կամ իրեն տրուած գրուածքները։ Գրուածքան նիւթներու ուստի եւ թանաքի մասին քանի մը դիտողոււ թիւնը պիտի ընենք յետոյ։

Բայց նաև այս երկրորդ մեկնությունն տևար կողմը չի պահպար: Եթե թանաքն էր պատճառ տառաձեներուն այնպես կուռներուն, — անուանակոչութիւն մ'որ գտնէ ծե գարունն սովորական էր, մինչդեռ մինչեւ ծա գարու ալ երկաթագործ գործածութիւն կը տեսնենք, — երբ արդէն դարեւր յառաջ միւս տառերն ալ կային եւ կը գործածուէին (այսպէս բոլորգիր ձեռա գիր կայ արդէն ծ գարուն), ինչպէս եղած է որ միայն մէկ տեսակին յատկացած է այն անուոր: Միեւնի միայն «երկաթագործ» կը գործէր արքայսպի թանաքով, իսկ բոլորգիր՝ ոչ: Հոս ի հարկէ կրնար որոշում ընել միայն քիմիական քննութիւն մը՝ ձեռագրաց պլեկալլ թանաք ներու գարէ գար, եւ ընդհանրապէս առանց պայսիսի քննութեան վճռական արդիւնք մը յառաջ չենք կրնար բերել:

Եթէ այս չէ՝ «Երկաթագործ», կոչման պատճառը, կը խառնափնթիւ որ չենք գիտեր ուրիշ Լաւագոյն մեկնու թիւն մը, որ գոհացընէ. ճիշդ այնպէս ինչպէս մտի կը մնայ վերջապէս «Բուրգոգոր», ու՝ նորար, բառերու յատկացուիլը այս կամ՝ այն ձեւին, Եւ զարմանք չէ որ չլսե՞ բան մտի ու առեօրժուած մնայ մեղի, որ դարեւ՝ որով՝ Հեռու ենք այն ժամանակներէն՝ առանց կիրքերու ու բացորոշ ծանօթութեանց կամ միջոցներու, որով՝ եւ ստիպաւած ենք միշտ թիւնն մէջ խորախփելի, երբ ուղեք այն ժամանակաց վրայ աւելի տեղեկութիւն ստանալ, Անշուշտ իւր պատմութիւնն ունեցած պիտի ըլլայ՝ օրիւնակի աղպալա, «Բուրգոգոր», բառին յատկացուիլն. այսօր մենք միայն կրնանք Հաստատուել որ շատ անյատուկ եւ անյարմար չէ այս անուանակոչութիւնն, առանց ուրիշ գոհացողիքի մեկ-

Լուս պատմաճարհ համառային Վերայս թէ յԵՄԻ երկրթէ
 Գրքի գրուեալն Համար ըլլայ. յԵՄԻ՛ն այն տառնուն
 Գործնունա՛ն թմայեալն պատմաճարհ, զոր թմայեալն Գործս՛ն
 Կամ ժամգիւղը պատարտութիւն, Որքըն տեղ յը միայն
 Լուսի՛ն միմիկն թմայեալ Վերգոյնի՛ն (եղ 72) Գրեալն թէ Հէրն
 ՄԹԻ՛ կամ Կապարի փայ գրեալ տառն՝ փոխուեալ կամ ի
 մեղաքէ զարի գործի ին առնին՝ զոր գրէն (ԵՄԼԵ) ին կա-
 ռէն, որուն յնէ կողմնիւն ին գրին ին միմեղս փառնիքը
 ին ԶԵԲԵԻ՛ն Այս եղան է առաջուր մեր հոցոց քով գործա-
 խառնան, եւ այն պատմաճարհ մեր պարտքերն առնի մեք.
 երբեմնէ՛ն կոչուան, թմայեալ սղեղնի՛ն

Բ. ՄԻՆԻՆ - ԴԻՐԻՆԻՆ ԵՐԼԻՆԻՆ, ԻՐԵՆ
յատուկ երկայնաձև - չորեքկուսի ձևերովն,
որով էական տարբերութիւն ունի նախընթացին։ Այլեւայլ աստիճանաւ եւ նրբութեամբ կը
տեսնուին այս տեսակ տառերը ձեւագրաց մէջ, միշտ նոյն էական նկարագրաւ, որոնցմէ երկու
աստիճան կը գննէր հոս։

**ԵՐԹ ԵՌՄՐԶԻԲՆԻ ՈՎ ԱԿՄԵԴԻԱԿԱՆ ԵՐԼԻՆԻՆ
ՃԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐԱ ԵՒ ԼԵՐ
ԲՈՒՄԱՄԻՆԱԿՈՅՆ ԵՌՄ ԲՆԻ
ԶԻՆ. — Մնացածները՝ Բ, Է, Ժ, Ժ,
Ժ, Կ, Ղ, Շ, Զ, Փ.**

Գ. ՓԻՐԻՆ ԵՐԼԻՆԻՆԻՆ ԸՈՒՆԵ ԷԿԱԿԵ չի զա-
նազանութիւն բուն երկաթագրէն, ի մասնաւորի
մանր միջինէ՝ գրեւոր ձևերը նկատելով. բայց
ամբողջն ի միասին առեալ ուրոյն խմբի մը
սպաւորութիւն կ'ընէ, եւ շարքը շատ անգամ
կարծես բոլորգորի երեւոյթ կ'առնու։ Երկու
օրինակ տես "Յուցակ", Տխտ. Ա, 5 եւ Գարա-
մեանց Taf. Ib, 5, երկուքն ալ աւելի միջին
ձևերով։ Տպագրութեամբ դժուար է այս
ձևերը ճշգրտութեամբ յառաջ բերել, նման
գրեր տակաւին ձուլուած չըլլալով։ —
Միայն մերձաւոր գաղափար մը տալու համար
կը գննէր հոս միջիններու տառերու ա-
ստիճան մ'որ շատ մերձաւոր է մեր ի "Յուցակ"
(Տխտ. Ա, 5) նմանաձևութեամբ յառաջ բե-
րած տառերուն։

**ԵՐԹ ԵՌՄՐԶԻԲՆԻ ՈՎ ԱԿՄԵԴԻԱԿԱՆ
ԵՐԼԻՆԻՆ ԵՐԼԻՆԻՆ ԵՐԼԻՆԻՆ ՆՈՐԱ
ԵՒ ԼԵՐԲՈՒՄԱՄԻՆԱԿՈՅՆ ԵՌՄ ԲՆԻ
— Բ, Է, Ժ, Ժ, Ժ, Կ, Ղ, Շ, Զ, Փ.**

Դ. ԱՆԳՐԱՆ ԳԻՐ, (Transition) որուն՝
ըսինք թէ, այլեւայլ աստիճանաւորութիւնք կը
տեսնուին ձեւագրաց մէջ, երեք տեսակ տես
"Յուցակ", (Տխտ. Ա, 6 եւ Բ, 7—8)։ Խառն
ձևեր՝ այս տեսակին յատկանիշն է։ Ընդհանուր
տիրոջը ըլլալով ալ հոս առհասարակ բոլոր-
գործը շատ տառեր տակաւին երկաթագորի
կերպարանքը պահած կ'ըլլան, եւ ըստ այսմ
նկարագիրը կրնայ նաեւ այնպէս փոխուիլ որ
աւելի երկաթագոր ձևերը տիրեն՝ միայն խառ-

նուած ըլլալով հոս հոն արդէն բոլորգոր տա-
ռեր ալ։ Շատ լաւ եւ ճիշդ գաղափար կու տայ
այս Անցման գրին՝ յաջորդը, որուն առաւորք փո-
րուած եւ ձուլուած են վերջերս ճիշդ հետեւե-
ղութեամբ ձեւագրաց, ինչպէս նախընթացները։

Երթ առ մարջինն ու պարս
նաւանձաց ընդ ճամադարսն նորա
եւ Եր ԲՈՒՄԱՄԻՆԱԿՈՅՆ ԵՌՄ ԲՆԻ
— Բ, Է, Ժ, Ժ, Ժ, Կ, Ղ, Շ, Զ, Փ.

Նոյն գրին ուրիշ մէկ աստիճանն է յա-
ջորդն ալ, որուն ձևերը կը գործածուին իրեւ
գլխագոր նախընթացին։

Ե Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Զ
Զ Ղ Ճ Մ Յ Ո Չ Պ Ղ Թ Կ Մ Բ Ի Բ

Ե. "ԲՈՒՐԻՆԻՆ" անյատուկ անուանակոչու-
թեամբ, բուն՝ միջին-մետրոպեան երկայնաձև-
չորեքկուսի ձևն է մանրացած եւ քիչ մ'աւելի
պարզուած։ Դիւրագին ըլլալով քան նախըն-
թացները՝ արդէն ԺԱ — ԺԲ գրերէն սկսած է
տիրող ըլլալ եւ մինչեւ վերջը գործածուած՝
արդէն ծանօթ հայ ձեւագրաց ամենամեծ մասին
մէջ, եւ յետոյ անցած տպագրութեան ալ։
Արդէ հայ մատենանք ըստ այսմ գրի կողմանէ
տարբեր չեն՝ գտնէ 7—8 դար յառաջ գրուած-
ներէն։ Համեմատելու համար ահա վերջոյնիս
խոյրը տպագրութեան տառերով.

Երթ առ միջինն ու վատ եւ նա-
խանձաց ընդ ճամադարսն նորա եւ լեր
իմաստնադոյն եւս քան զնա — Բ, Է, Ժ,
Ժ, Կ, Ղ, Շ, Զ, Փ.

Դարերով գործածուած ամէն տեղ եւ
ամէն գրէն, զարմանալի չէ որ միւս ամէն տեսակ
գրերէն աւելի պէպիտութիւն կը տեսնենք ասոր
ձևերուն՝ զրաջ զարգացման եւ ճարտարու-
թեան աստիճանին համեմատ՝ ձեւագրաց մէջ,
Բազմաթիւ եւ յաջող նմանաձևութիւններ
կրնան տեսնուիլ և. Այլեւաւր վերը յիշուած Հա-
մագրութեանց մէջ, եւ մասնաւոր իրիկիոյ
բաժնին կամ "Սիսուանայ" մէջ, ուր կարծես
աւելի խնամ տարուած է այս գրին զարգացման
եւ կատարելագործման։

Զ. "ՆՈՒՐԻՆ" այն զոր ցայսօր ալ կը գործ-
ածենք տպագրութեան մէջ՝ բոլորգորին հետ,
թէեւ ոչ ամբողջ գրերեւ պայգրելու (ինչպէս
նախինք կ'ընէին նաեւ մեծամեծ գործերը այս

տառերով՝ օրինակելով)՝ բայց գոնէ հասուածները, կոշումներ, խրատագրեր, յաճախ խորագրեր են, տպագրութեան միւս մասերէն զատելու համար:

Եւրէ առ միլիոնն ո՞վ լսոր էա նախան յեաց ընդ ծանապարհս նորա էա լէր իմաստաւորսն էա քան ընա: — Բ, է, Ժ, Ծ, Է, Զ, Ը, Թ, Կ, Ը:

Այս ալ ձեռագրաց մէջ բաւական եղանակաւորմամբ կը գտնուի. այնպէս որ երբեմն աւելի «Էւրֆէր» կամ «Էւրագր» է: Արեւնայ տպագրութեան չէ անցած, բայց աւելի զարգանալով եւ պէսպէս փոփոխութեամբ կը գործածուի այսօր ալ ամէն հայէ իրբեւ յեւրֆէր կամ սովորական գիր՝ անտիպ ամէն բանի համար: Գեղեցիկ գիր գրելու այլեւայլ դրութիւնք ալ կան աւելի կամ նուազ ճաշակաւոր՝ աւօրեայ գրի այլեւայլ օրինակներով:

Գաղափար տուիմք կարծեմք մեր նախնեաց եւ նաեւ արդի գործածուած տառաձեւերու, զորոնք իրարու համեմատելով՝ իւրաքանչիւրին յատկանիշը դիւրաւ կ'որոշուի: Ինչպէս նախնեաց ձեռքէն ելած գրչազգիք բազմաթիւ փոփոխական տեսակներ ալ կը ներկայացնեն ամէն մէկ տառաձեւի, նոյնչափ եւ շատ աւելի տեսակներ յառաջ եկած են տպագրութեան համար, որով հայերէն տպարանք իրաւամբ կրնան պարծիլ արեւելեան բոլոր միւս գրականութեանց հանդէպ՝ տառերու բազմազան պէսպիսութեամբն ու ձեփոխութեամբն: Այս ամէնը հոս յիշել մեր նպատակէն դուրս է:

(Ըրբանախօսք)

Հ. Յ. Տ.

Հ. ձմեռ. Հ. Արեւմտեան Վ. Պաշտօն, «Ապրիլ» գրութիւն ի շորս հաստատուած, եւն: Վրեմնա 1837. — «Ապրիլ» գրութիւն տառաձեւ թափառելի թաղանթան Վ. Պաշտօն, եւն: Վ. Պաշտօն, 1853. — Մ. Մ. Միտապարեան, «Ապրիլ» եւ կանոնաւոր գրութեան պատմութիւն եւ տեսութիւն, տառաձեւագրութիւն, Պետերբուրգ 1872. (գործադրութեամբ Գ. Բ. Արեւմտեան Վ. Արեւմտեան) — Հ. Պետերբուրգ. Միտապարեան, «Արեւմտեան գրութիւն», Վրեմնա 1834. — Վ. Պաշտօն, «Գեղարարութիւն հայկական», Փարիզ 1855. — Յ. Պաշտօն, «Գեղարարութիւն տառաձեւ հայկական», Վ. Պաշտօն 1865, եւ ուրիշ նորագոյններ: Ե Եւն «Արեւմտեան հայերէն տառից հաստից ի Միտապարեան տպարանի», Վրեմնա 1894: Ծ. Եւն Ե, աւելի քան 70 տեսակ, տպարան եւ գրչագիր:

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ.

ՓԱՍՏԱՆԱԳՐԱԿԱՆ

(Ըրբանախօսք)

Պաշտօն Վ. Ներսիս: Պարագանքն ալ ի տեղեւ տեղեւով՝ պէտք է որ 350 ին կամ 351 ին կամ 352 ին ընտրուած ըլլայ: Նոյն ժամանակ կեանքի եպիսկոպոսն էր Դիւանաւոր, որուն յայտընց՝ Եւսեբիոս 362 ին: Վ. Ներսիսին պատգամաւորութեամբ առ Վաղէս՝ այդինքն առ կոստանդնուս, երթալն ամենին կանոնի 353 ին կրնայ գրուիլ, որովհետեւ իրեն ընծայուած Բարեկարգութիւններն ի գրուի հանելու համար բաւական ժամանակ պէտք էր: Մեծ գիտաւորութիւն կը յարուցանէ Վ. Ներսիսի աշուրը: Ապահով պատմական չէ այն աշուրեանց պատճառը — իբր թէ Ներսիս պատճառ եղած էր կայսեր միամտը որդեւոր մահուան —, որովհետեւ՝ որչափ գիտնէր՝ կոստանդնուս որդի եւ գահաժողանք չունէր (Գ. 5, էջ՝ 62 եւն.) այլ միայն յետնածին դուստր մը:

Սակայն այս պատմութիւնը զարմանալի կերպով կը նմանի Վ. Բարսեղի կեանքացույց մարտիկի զէպքին: Փառաստի պատմութիւն համաձայն՝ հայ պատմաբաններուն կայսեր աղբուհին հաստատ ժամանակը կայսեր միակ որդին ծանր հիւանդ էր: Կայսրը Վ. Ներսիսին կը խորհէր որ աղուն համար ազօթէ, բայց Ներսիս՝ յանձն չ'առնուր ազօթել, քանի որ կայսրն արիւնքն էր մնար, եւ 15 օր պայմանաժամ կը զնն բերելով, որ եթէ նոյն միջոցին մէջ կայսրը չգաճայ, աղան պիտի մեռնի: Ցանտահայէն օրը անցնելէն ետքը՝ աղան կը մեռնի եւ կայսրը զՎ. Ներսիսին նախ մեռնելէն կ'ուզէ, բայց վերջը զննքն աշուրեւել կը զննէր:

Արդ գիտնէր որ՝ երբ Վաղէս 372 ին կեանքն էր, Արեւմտեանքը վերջապէս յաւիղեցան իրերը հոն բերելու, որ Վաղէս որոշէր Վ. Բարսեղի աշուրեւել Վաղէս ծամայ լեւելու վրայ էր, երբ իւր միակ օրգւոյն՝ Գաղատեայ՝ Գաղատեայի հիւանդութիւնը զննքն արգելելը: Տղան զեւ մկրտուած չէր: Ս. Բարսեղ՝ ընդունելով կայսրն կողմանէ խառնուած աղան կամեցողիկէ պարտէ տալու, յանձն կ'առնուր աղան վրայ ապօթել, որով հիւանդութիւնը կը փարատի: Սակայն Արեւմտեանքը կը յաւիղէր իւր Վաղէսին միւրը՝ Գաղատեայ փոխել, որով արիւնքն եպիսկոպոս մը զտղան կը մկրտէ: Ասոր վրայ աղան հիւանդութիւնը կը ծանրանայ եւ նոյն գիշերը կը մեռնի: Գաղատեայ կ'որոշէ Վաղէս զՎ. Բարսեղ աշուրեւել, սակայն «Կարծեցաւ» հրաշք մ'աշուրեւել զՎ. Բարսեղի գործադրութիւնը կը կանոնանայ: Սակայն յանդիմութիւն չէ բուն թէ

Հ. ձմեռ. այս նիւթը վերաբերուլ յօդուածներն ի Dictionary of Christian Biography.

Ս. Ներսիսի մէկ ծամարդուութիւնն պատմութեամբ առ Վաղէս (կոստանդնուս), երկու եղան է. մէկ մ'առ Վաղէսի տառաձեւ Վ. (Գ. Բ.) եւ երկրորդ առ Վաղէս (Գ. Բ.):

Հ. ձմեռ. Dictionary of Christian Biography I 289b.